

VÄRD ATT ÄLSKA! – KÄRNAN I SKOLANS VÄRDEGRUND, LÄRARES YRKESETIK OCH PEDAGOGISKA ARBETE

Roger Fjellström, Umeå universitet

Alltsedan tillkomsten på 90-talet av nu gällande läroplaner, med deras betoning av skolans fostrande roll, har ett problem varit att ge klart innehåll åt dess s.k. värdegrund. I läroplanerna görs huvudsakligen en svepande hänvisning till ett antal grundvärderingar, framför allt är det tanken att människor har ett lika och okränkbart värde, låt oss kalla den *likavärdestanken*. Lärarna ska i sin yrkesutövning respektera den och därtill både förmedla den till och förankra den hos eleverna.

Likavärdestanken handlar om ett ganska speciellt värde, vilket genom att vara lika för alla framstår som oberoende av individers personliga egenskaper, livskvaliteter och handlingar. Likavärdestanken har en axiomatisk status i många sammanhang, till exempel FN:s och EU:s deklaration om mänskliga rättigheter. Samtidigt är den både dunkel och filosofiskt kontroversiell; i exempelvis den inflytelserika utilitaristiska traditionen avvisas den helt – människor betraktas där istället som olika innehållsrika ”behållare” för värden i livet. Likavärdestanken kan rentav förefalla vara en förskönande retorik i skolvärlden, eftersom skolan i så hög grad drivs av motivet att få så många unga som möjligt att optimera så många som möjligt av sina förmågor att göra sina liv värdefulla och stärka samhällsintressena, vilket i kölvattnet riskerar att bringa förakt för dem som är ”dåliga”, för ”losers”, de – värdelösa? Är likavärdestanken hållbar, har den en uppenbar huvudroll att spela genom att ge distans till och kompensation för ojämlikheter och nedvärdering som andra värdeskalor för med sig, och det inte minst i skolan.

Det aktuella projektet ingår i en övergripande satsning att utforma en särskild områdesetik för skolan (se Fjellström 2004 a). Det specifika syftet är att pröva och i görligaste mån underbygga likavärdestanken, för att sedan påvisa

dess särskilda betydelse i skoletiska sammanhang, särskilt i fostransarbetets pedagogik och lärares yrkesetik. Eftersom beviljade medel inte förslog till de två doktorander som tänktes arbeta med de sistnämnda delarna, kom tyngdpunkten att ligga i den förstnämnda – även om likavärdestankens professionella betydelse har behandlats i *Lärares yrkesetik* (Fjellström 2006).

Den argumentation som utvecklas genom en serie arbeten (se referenslistan) är, grovt, följande. Människor tillmäts naturligt olika värde utifrån en mångfald av värdeskalor som anlägger skilda synvinklar, vilkas tillämpning alstrar värden av personligt, estetiskt, kulturellt, samhällligt, företagsekonomiskt, miljömässigt etc. slag. Alla sådana värden avser i regel önskvärda tillstånd, ofta mål för vårt handlande, liksom attityder och handlingar som relaterade till dessa, ofta medel till våra mål. Om människovärde skulle vara antingen ett sådant *mål-* respektive *medelvärde* (eller, med filosofisk jargong, *finala* respektive *instrumentella* värden) eller en funktion av vissa sådana, så är det inte något lika hos oss, eftersom båda slagen av värden är realiserbara, och realiseras, i olika grad. Dock, utan att vi behöver förneka existensen av de nämnda värdena, eller deras stora betydelse för våra liv, är det möjligt att hävda likavärdesprincipen på grund av att denna avser en helt speciell aspekt, nämligen den *etiska*. Den etiska aspekten skulle avse oss såsom enbart *människor*. Detta är faktiskt den klassiska avgränsningen av det etiska. Det som är ovanligt och filosofiskt oroande i sammanhanget är att det mänskliga likavärdet skulle sakna grader och tillkomma oss oberoende av personliga egenskaper, livskvaliteter och handlingar; det måste på något sätt vara *inneboende* i oss, vara ett *inherent värde*. På just denna punkt uppreser sig svårigheterna.

Försvarare av det lika människovärdet har hittills inte lyckats att på ett rationellt tillfredsställande underbygga det. Den gängse strategin i värdesammanhang är att ange en eller annan faktisk, ej värdemässig egenskap som skulle *ge skäl* för att ett objekt eller tillstånd har värde; lust eller lycka är

exempel på värdegrundande egenskaper. Samma strategi har tillämpats på likavärdestanken. Man har framfört förslag på faktiska egenskaper som på motsvarande sätt skulle grunda inherent människovärde, och har då antingen byggt på något icke konstaterbart, som att vi har en gudomlig *själ*, eller på något konstaterbart, som att vi är särskilt komplexa och rationella varelser. Det senare utgör huvudlinjen i ett sekulärt försvar, vilket bygger på Immanuel Kants föreställning om *personens* egenvärde. En samtida variant av den är att vi har vår etiska särställning i kraft av att vara *biografiska varelser*, dvs. varelser med självmedvetande, historia och framtidsprojekt. Problemet är att dessa och liknande konstaterbara grunder för människovärdet har grader och är ojämnt fördelade, vilket gör att marginella grupper av människor inte uppvisar dem alls eller endast i låg grad med den följd att exempelvis barn, gravt utvecklingsstörda och senildementa skulle få lägre eller inget människovärde. Om vi ska undvika detta tycks det enda alternativ som återstår (och som verkligen har anförts) vara att gripa efter någon konstaterbar egenskap i vilken alla människor inte kan vara annat än lika. Det enda vi då blir stående med är något biologiskt, nämligen *tillhörighet till människoarten*. Tyvärr tycks det moraliskt godtyckligt att blott och bart arttillhörighet ska anses värdegrundande.

Projektet föreslår en radikalt annorlunda strategi, som innebär att man undgår ovannämnda problem, nämligen att det inte alls finns skäl av samma slag för det inherenta människovärdet; vi har ju inte detta värde *i kraft av* våra egenskaper – likavärdet har en märkligt villkorslös karaktär. Tanken som utvecklas är att det inherenta människovärdet utgör den *yttersta stödjepunkt* som vi kan komma till i vår etik – den är etikens själva grundbult. Trots att vi etiskt är vid vägs ände kan en *metaetisk* analys göras. Likavärdets karaktär kan bestämmas närmare, man kan redovisa hur det konstitueras, liksom analysera dess roll för och samspel med andra inslag i etiken. Den karaktäristik som antytts ovan harmonierar bäst med en grundtanke som härrör från den kristna traditionen, nämligen att alla människor villkorslöst är *värda att älska*. Den är

naturligtvis fråga om en oerotisk kärlek, vilken i kristen tradition kallas 'agape'. Jag föreslår en sekulär variant som jag ändå kallar *agapisk kärlek* (Fjellström 2007). Kristen tradition ger intressant nog en fingervisning om hur detta människovärde kan konstitueras. Analogt med hur människor i den kristna traditionen hålls för lika värda att älska därför att en idealgestalt, Gud, omfattar alla sina barn med agape, föreslår jag att i en sekulär etik människor hålls för värda att älska därför att de alla skulle omfattas av villkorslös och därför gradlös agapisk kärlek av en *ideal mänsklig observatör*.

Konstruktionen med en ideal mänsklig observatör som värdekonstituerande subjekt är i själva verket välförankrad i filosofisk metaetik, med bl a David Hume som föregångare. Det nya är dels att den här tillämpas på hela individer – med deras samtliga betingelser, deras historia med olika faser, och med alla deras drömmar och mardrömmar – snarare än på upplevbara tillstånd, och dels att den här utformas i termer av sammanfattande kärlek i stället för ett momentant gillande. Båda sakerna, argumenterar jag för, kan ges ett trovärdigt försvar. Konstruktionen har påtagliga fördelar, framför allt att marginalgrupper av människor här får fullt och lika människovärde. Tanken på människor som villkorslöst värda att älska är väsentlig, och har teoretiskt förklaringsvärde, genom att rymma precis den *moraliska substans* som behövs för att ge människovärdet dess status av grundval, det som rättfärdigar övriga inslag i etiken: det är just *för att* de är villkorslöst värda att älska som, exempelvis, alla bör tillskrivas mänskliga rättigheter, eller som deras autonomi, integritet och välbefinnande bör respekteras och kanske främjas.

Fast kanske är denna metaetiska konstruktion alltför teoretisk eller orealistisk för att ha bäring för lärares pedagogiska verksamhet och yrkesetik? Vardagens människor är ju knappast några ideala observatörer. Vi kan inte ovillkorligt älska alla. Ingemar Hedenius avvisade därför kristen kärlekslära som ”ett uttryck för den västerländska kulturens moraliska överjag när detta är som tokigast” (Hedenius 1982:18). Sant nog, men kritiken bygger på en

sammanblandning av etiskt krav och metaetiskt krav, och den förutsätter samma höga och rena kärlek alltid och överallt. När det kommer till praktiskt handlande är likavärdestanken att betrakta som en intellektuell startpunkt för etiska resonemang och som en inspirationskälla för våra moraliska attityder och vårt handlande. Den är en *allmän* etisk stöttepelare, och som sådan försvarar den ju sin huvudroll i skolfostrans läroplan. Men tagen för sig utgör den inte mer är etikens ganska elementära ”golv”. Dess normativa implikationer kommer att bli olika beroende på den *specifika* kontext som den kombineras med, där sammanhanget ställer andra krav beroende på hur de intressen, relationer, överenskommelser och förpliktelser som förekommer ser ut. Högre ställda krav gäller i högsta grad skolan, som ska uttrycka kulturens, samhällets, föräldrarnas och lärarprofessionens omsorger om de unga.

Likväl utgör den allmänna likavärdestanken, med det att vara ovillkorligt värd att älska som kärna, en övergripande etisk figur som projiceras in i specifika sammanhang; den blir därigenom ett slags *grundläggande böjningsmönster* även för områdesetik av olika slag. Detta avspeglas exempelvis i tanken på alla medborgares lika värde och rättigheter, liksom på alla elevers lika värde och rättigheter. Den har sålunda en betydande förebildlig, moralisk kraft. När det allmänhetiska kombineras med de högre normativa krav som vi vill ställa ur de kulturella, samhällseliga, familjära och professionsmässiga synvinklarna, förmår likavärdestanken ge en sammansatt moralisk inspiration i lärares pedagogiska verksamhet och yrkesetik. Dess betydelse för skolans reflekterade praktik är därför stor, några skulle rentav säga ovärderlig.

Referenser:

- Fjellström, Roger (2004 a). *Skolområdets etik. En studie i skolans fostran*. Lund: Studentlitteratur. (För en presentation, se *Utbildningsvetenskap 2005 – resultatdialog och framåtblick*, Sthlm: Vetenskapsrådets skriftserie 13:2005.)
- Fjellström, Roger (2004 b). ”Varför människor har lika värde”. *Filosofisk tidskrift* 2: 14-31.
- Fjellström, Roger (2005). ”Respect for Persons, Respect for Integrity. Remarks for the Conceptualization of Integrity in Social Ethics”. *Medicine, Health Care and Philosophy* 8(2): 231-242.
- Fjellström, Roger (2006). *Lärares yrkesetik*. Lund: Studentlitteratur.
- Fjellström, Roger (2007). ”A Sketch of Equal Human Value”, *Sats – Nordic Journal of Philosophy* 8(1), 2007: 97-112.
- Fjellström, Roger (kommande). ”Worth Loving, a Guideline for Reflecting Practitioners”. (Uppsats presenterad vid konferensen *Scenario-Based Learning: Reflection and Action on Lived and Unlived Experiences*, Institute of Reflective Practice, 23-24 juni 2005, Gloucester, England.)
- Fjellström, Roger (under arbete). ”Consequentialism, Containers, and Contrary-to-fact Equal Human Value”.
- Fjellström, Roger (under arbete). *Worth Loving. An Essay on Equal, Inherent Human Value and Reflective Practice*.
- Hedenius, Ingemar (1982). *Om människovärde*. Sthlm: Bonniers.